

AN‘ANAVIY O‘ZBEK ATLAS NAQSHLARINING BADIY XUSUSIYATLARI
VA ZAMONAVIY KREATIV SANOATDAGI O‘RNI

Karimova Arofat Hasan qizi

(O‘zbekiston) O‘zRFA San‘atshunoslik instituti tayanch doktoranti

(arofatkarimova95@gmail.com)

Annotatsiya: Mazkur maqolada an‘anaviy o‘zbek milliy matosi — atlas to‘qimachiligida qo‘llaniladigan naqshlarning shakllanish tarixi, ramziy ma‘nolari va badiiy xususiyatlari ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, XXI asrning global madaniy makonida ushbu yo‘qolib borayotgan qadimiy abrbandi naqsh namunalarini qayta tiklash hamda ularni zamonaviy dizayn va kreativ industriya talablariga mos ravishda integratsiyalash masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: an‘anaviy to‘qimachilik, atlas, adras, naqsh, abrbandi, kreativ sanoat, dizayn, madaniy meros, Marg‘ilon.

Аннотация: В данной статье научно анализируются история формирования, символические значения и художественные особенности орнаментов, используемых в традиционном узбекском текстиле — атласе. Также рассматриваются вопросы восстановления утраченных древних узоров абрбанди и их интеграции в соответствии с требованиями современного дизайна и креативных индустрий в глобальном культурном пространстве XXI века.

Ключевые слова: традиционный текстиль, атлас, адрас, орнамент, абрбанди, креативная индустрия, дизайн, культурное наследие, Маргилан.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the history of formation, symbolic meanings, and artistic features of patterns used in traditional Uzbek textile — atlas. It also examines the issues of restoring lost ancient abrbandi pattern designs and their integration into modern design and creative industry requirements within the 21st-century global cultural context.

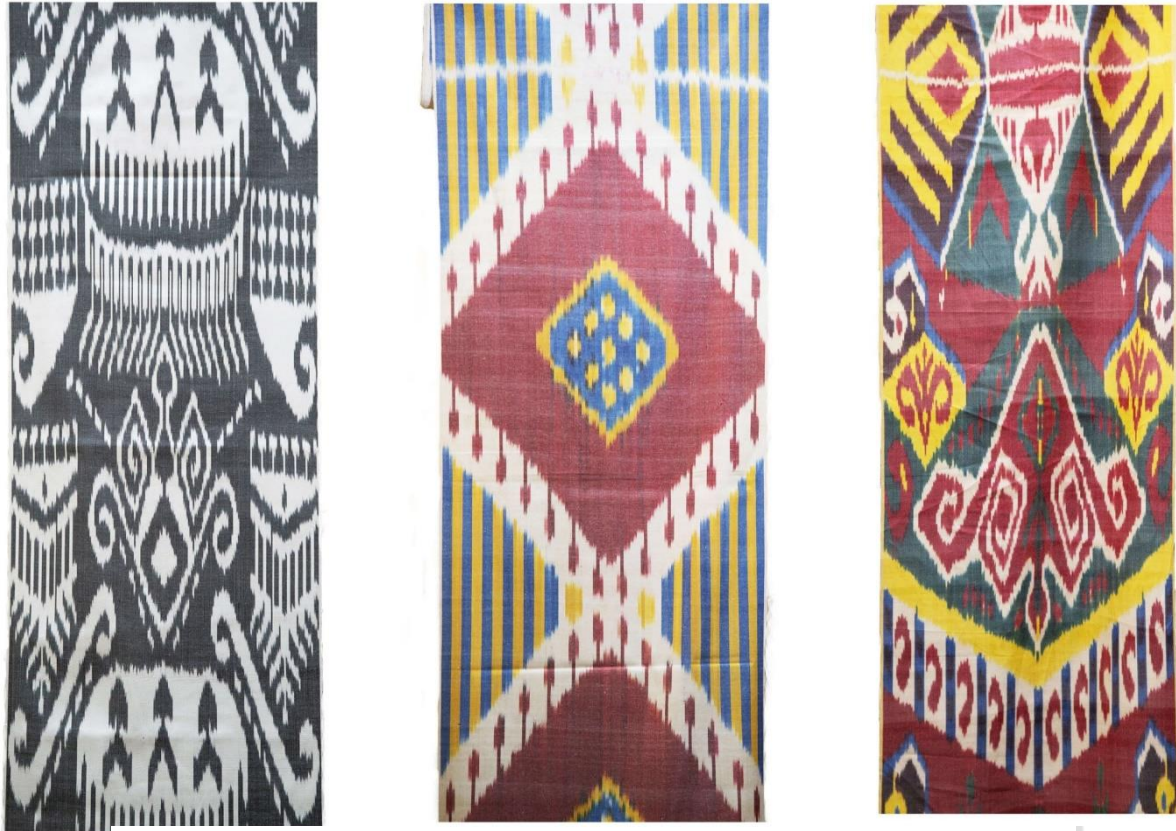
Keywords: traditional textiles, atlas, adras, pattern, abrbandi, creative industry, design, cultural heritage, Margilan.

O‘zbek xalqining ko‘p asrlik moddiy va ma‘naviy madaniyatida an‘anaviy matosozlik, xususan, abrbandi uslubidagi atlas va adras gazlamalari to‘qish san‘ati alohida o‘rin tutadi. Farg‘ona vodiysi, xususan Marg‘ilon shahri qadimdan Markaziy Osiyoda ipakli matolar ishlab chiqarishning eng yirik va nufuzli markazi bo‘lib kelgan. Atlas matosidagi betakror ranglar jilosi va naqshlar tizimi shunchaki bezak unsuri bo‘lmay, balki o‘zbek xalqining mifologik dunyoqarashi, estetik ideallari va falsafiy tafakkurini o‘zida mujassam etgan vizual tildir. Bugungi kunda milliy hunarmandchilikning noyob va yo‘qolib borayotgan namunalarini saqlash, qayta tiklash hamda yosh avlodga bezavol yetkazish dolzarb vazifalardan biridir. Shu nuqtai nazardan, atlas naqshlarining tarixiy genezisini o‘rganish va

5-Oktyabr, 2026-yil

ularni zamonaviy kreativ industriyaning tarkibiy qismiga aylantirish ham ilmiy, ham amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega.

Akademik Akbar Hakimov tadqiqotlarida ko‘rsatilishicha, XIX asrning ikkinchi yarmida Farg‘ona vodiysi, ayniqsa Marg‘ilon abrli ipak gazlamalar to‘qish bo‘yicha asosiy markaz hisoblangan [1, b. 344]. Abrbandchi xalq ustalari dastlab o‘simliklardan olingan tabiiy ranglar va mohirona bo‘yash usullaridan foydalanganlar.

Rasuljon Mirzaahmedov ustaxonasi “taroq”, “dag‘ir”, “lolagul” naqshlari.

Mato naqshlari o‘zining tuzilishiga ko‘ra ikki guruhga bo‘linadi: islimiy (o‘simliksimon) “bodomnusxa”, “anor”, “guli namozshom”, “gulyayra” kabi naqshlar kiradi. Masalan, anor sharq madaniyatida baraka, to‘kin-sochinlik va serfarzandlik ramzi hisoblansa, bodom baxt va omad timsoli, shuningdek, yomon ko‘zlardan asrovchi tumor vazifasini bajargan. Zoomorf naqshlar: Xalq ustalarining tabiat bilan uzviy bog‘liqligi natijasida matolarda “ilonizi”, “kapalak”, “bulbul”, “chayon” kabi elementlar paydo bo‘lgan. Ilonizi naqshi qadimiy mifologiyada suv va hayot manbaini anglatga, geometrik shakldagi chayon yoki uning qisqichlari yovuz kuchlardan himoya qiluvchi tumor (totem) vazifasini o‘tagan.

Nurmuhammad Valiev ustaxonasi
"Tumor"

Maishiy va geometrik naqshlar: “Tarandoz” (taroq), “gandum” (bug‘doy) kabi nusxalar hunarmandlarning kundalik hayoti va dehqonchilik madaniyati bilan chambarchas bog‘liqdir.

XX asrning boshlariga qadar Marg‘ilon to‘qimachilik maktabida quyoshdagi barcha ranglarni o‘z ichiga olgan, rang-barang naqsh kompozitsiyalari yaratilgan. Ular orasida qadimiy vizual kod hisoblangan, kamalak ma’nosini anglatuvchi “tiri kamon”, shuningdek “bahor”, “chaman” kabi murakkab naqsh kompozitsiyalari alohida ilmiy qiziqish uyg‘otadi [1, b. 344]. Ushbu naqshlarning ranglar gammasi ham alohida falsafiy ahamiyatga ega. To‘q qizil, sariq, yashil va ko‘k ranglarning uyg‘unligi inson hayotining turli bosqichlarini, koinot va tabiat elementlarini (olov, tuproq, suv, havo) ifodalaydi.

Mahalliy ustalarning ijodiy izlanishlari natijasida XX asr o‘rtalariga kelib atlas kompozitsiyalarida o‘ziga xos yangi naqsh variantlari shakllangan. San’atshunos olim D. A. Faxretdinovning qayd etishicha, bu davrda

Marg‘ilon abrbandlik maktabi ustalari tomonidan yaratilgan va quyosh botgandan keyin ochiladigan gul ramzi hisoblangan “Guli namozshom” hamda qora fonda yorqin va tantanavor jilo kasb etuvchi “Qizil gulcha” [2, b. 109] kabi yangi murakkab kompozitsiyali naqsh turlari an’anaviy matosozlik san’atining jozibadorligini yanada oshirishga xizmat qilgan.

O‘zbek milliy badiiy gazlamalarida rang muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekistonning barcha mintaqalariga an’anaviy kolorit va ranglar birikmalari mansub. Farg‘ona gazlamalarida qizil ranglar kamroq bo‘lib, za‘faron-sariq ranglar, Xo‘jandda-qizil ranglar, Qo‘qonda - moviy ranglar ustunlik qilardi. Gazlamaning zichligi va rangiga ko‘ra, u 19 qayerda ishlanganini bilish mumkin edi. Undan tashqari har bir rang ma’lum yoshga mo‘ljallangan. Buxoro gazlamalarida asosan to‘q qizil, sariq va pushti ranglar qo‘llanilgan [3, b. 18].

San’atshunoslik fanida va an’anaviy hunarmandchilikda "abr" atamasi (forschadan olingan bo‘lib, aynan "bulut" ma’nosini bildiradi) professional badiiy an’anaga ko‘ra simmetrik to‘lqinsimon xalqa ko‘rinishidagi bezakni anglatadi. Ushbu naqsh turi simvolik ma’noda samoiy homiylik va unumdorlikni ta’minlovchi yaxshi niyat ramzi bo‘lib, o‘rta asrlarga oid risolalarda tiklash va qo‘llash uchun tavsiya etilgan. “Abr matolar” esa umumlashtirgan atama bo‘lib, iplari to‘qish jarayonidan oldin, bosqichma-bosqich zaxira usulida bo‘yalgan xonaki matolarni anglatadi. Dunyoning boshqa mintaqalarida, xususan

xalqaro terminologiyada ushbu turdagi matolar malay-indonez tilidagi “to‘qish, bog‘lash, ulash” ma’nolarini anglatuvchi “ikat” atamasi bilan yuritiladi. Ushbu atamani fanga XX asr boshlarida niderland tadqiqotchisi Gerret Pieter Rouffaer taklif etgan [4, b. 9]. Abrli matolar o‘zining chiziqlari tebranuvchan, bir-biriga oqib o‘tuvchi naqshlari bilan jahon to‘qimachiligida alohida ajralib turadi.

Bugungi kunda atlas naqshlari faqat an’anaviy kiyim-kechaklar doirasidan chiqib, global kreativ sanoatning muhim segmentiga aylandi. Buni quyidagi yo‘nalishlarda ko‘rish mumkin: Yuqori moda (Haute Couture): Jahon miqyosidagi mashhur dizaynerlar (masalan, Oscar de la Renta, Giorgio Armani, John Galliano) o‘z to‘plamlarida o‘zbek abrbandi matolaridan unumli foydalanishgan. Bu esa o‘zbek madaniy brendining xalqaro miqyosda ommalashuvida keng yo‘l ochadi. Mahalliy dizaynerlarimiz an’anaviy atlas naqshlarini zamonaviy kiyimlar (over-size kastyumlar, bomberlar, casual uslubidagi ko‘ylaklar) bilan sintez qilmoqdalar. Bu orqali yoshlar o‘rtasida milliy libosga bo‘lgan talab ortib bormoqda.

O‘zbek milliy to‘qimachilik madaniyatida rangli ipak gazlamalardan hisoblangan xonatlas nafaqat mamlakatimiz, balki butun O‘rta Osiyo hamda xorijiy ellarda ham qadimdan yuksak nufuzga ega bo‘lib kelgan. Ushbu matoning bezak tizimi doimiy ravishda rivojlanib va boyib borgan bo‘lib, xonatlas to‘quvchilari davr talabidan kelib chiqqan holda muayyan mazmundagi turli naqsh kompozitsiyalarini yaratganlar. Shuni ta’kidlash joizki, barcha an’anaviy naqshlarning asosini turli o‘simliksimon elementlar, geometrik bezaklar hamda qora, to‘q qizil, ko‘k, yashil, sariq va oq ranglarning o‘zaro uyg‘unlashuvi tashkil etadi. Shu bilan birga, atlas naqshlarida hududiy-etnografik afzalliklar ham yaqqol ko‘zga tashlanadi. Chunonchi, Buxoro va Surxondaryo viloyatlari aholisi an’anaga ko‘ra, asosan, to‘q yashil hamda oq va sariq naqshli qizil rangdagi atlas turlarini ko‘proq afzal ko‘rishgan. Zamonaviy bosqichda o‘zbek ustalari boy analarni davom ettirgan holda, matoning an’anaviy turlaridan tashqari, uning «shaxmat atlas», «tovus nusxa» kabi yangi badiiy xillarini hamda kanauz tipidagi nafis ipak gazlamalarni ko‘plab ishlab chiqarishni muvaffaqiyatli yo‘lga qo‘ymoqdalar. [5, b. 305].

O‘zbek an’anaviy atlas naqshlari shunchaki geometrik yoki o‘simliksimon shakllar yig‘indisi emas, balki asrlar davomida shakllangan milliy kod va falsafiy ensiklopediyadir. Globallashuv davrida ushbu merosni asrab-avaylash, yo‘qolgan naqsh turlarini ilmiy asosda qayta tiklash va ularni zamonaviy kreativ industriya talablariga mos ravishda qayta talqin

Marhamat Umarova shaxsiy kolleksiya
2025-yil

etish milliy iqtisodiyot va madaniyat rivojiga ulkan hissa qo‘shadi. Marg‘ilon "Atlas bayrami" kabi xalqaro platformalar ushbu an‘analarni xalqaro madaniy kontekstga integratsiya qilishda eng muhim ko‘prik bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR RO‘YXATI:

1. Hakimov A. A. O‘zbekiston hunarmandchiligi (Kitob-albom). – Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2023. 448 b.
2. Фахретдинова Д. А. Декоративно-прикладное искусство Узбекистана. – Ташкент: Издательство литературы и искусства им. Гафура Гуляма, 1972. – 163 с.
3. Umarova, M. O. Milliy avrli gazlama ishlab chiqarish texnologiyasi: o‘quv qo‘llanma / M. O. Umarova. – Farg‘ona: «FarPI ALPHA» nashriyoti, 2023. – 118 b.
4. Gyul E. Badiiy ensiklopediya: O‘zbekiston an‘anaviy san‘ati atamaları. – Toshkent: "O‘zbekiston madaniy merosi jahon to‘plamlarida" loyihasi, 2023. 272 b.
5. Jabborov I. O‘zbek xalqi etnografiyasi. – Toshkent: "O‘qituvchi", 1994. – B. 312.

Global
Science
Publication